

فصلنامه علمی تخصصی فقه و حقوق معاصر

سال یازدهم - زمستان ۱۴۰۴ - شماره ۳۴ - ص ۱۳۰-۱۴۱

اصول تعامل با محیط زیست از منظر فقه الاخلاق

محمدحسین محمدزاده^۱

چکیده

نگاه جهانی به مؤلفه های زیست محیطی در جهان، وضعیت مخاطره آمیزی را نشان میدهد. ضرورت تدوین اصول اخلاق زیست محیطی که نظر بر آرمان های اخلاقی الهی داشته باشد و در عین حال توسعه و بهبود زندگی مادی را نیز در برگیرد، جدی تر از هر زمان دیگر است. چنین مجموعه های از اصول و مبانی نمیتواند به نحو جامع توسط فرد یک یا گروه تدوین گردد، زیرا نیازمند مبانی هستیشناسی و انسان شناسی برگرفته از منبعی فرای طبیعت آموزه های وحیانی می باشد. محیط زیست عبارت است از همه ی چیزهایی که در اطراف ما وجود دارند و روی آنها تأثیر میگذاریم و آنها نیز ما را متأثر میسازند و شامل محیط طبیعی، محیط مصنوعی و محیط اجتماعی است بنابراین سوال این پژوهش آن است که اصول تعامل با محیط زیست از دیدگاه فقه الاخلاق کدام است؟ فرضیه ما این است که از منظر فقه الاخلاق اصولی همچون: عدالت در محیط زیست، آبادی محیط زیست مصنوعی، دعوت به حفاظت از محیط زیست، بررسی اثرات زیست محیطی طرحهای توسعه، جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست، مصرف بهینه، بهداشت محیط، بهداشت آب، بهداشت هوا، بهداشت صدا، بهداشت زمین، بهداشت زباله، ایجاد سیستم بازیافت، توسعه فضای سبز و اجرای پیمان های ملی و بین المللی مد نظر است. یافته این پژوهش آن است که آموزه های اسلامی مترقی ترین نگاه را نسبت به محیط زیست دارد. روش ما در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است.

واژه های کلیدی: محیط زیست، فقه الاخلاق، عدالت، آبادی، بهداشت محیط زیست

^۱ - دانش پژوه سطح ۳ (کارشناسی ارشد) فقه و اصول حوزه علمیه، تهران، ایران.

مقدمه

مقوله محیط زیست و حفاظت آن یکی از دغدغه‌هایی است که به طور خاص مورد توجه اندیشه شمندان، دولتمردان و حتی آحاد مردمان است. بررسی آموزه‌های اسلامی در این خصوص و ارائه نظریه اسلام در خصوص محیط زیست و سرانجام بیان احکام اسلامی در مقوله تعامل با محیط زیست از اهمیت بالایی برخوردار است. این اهمیت بدان خاطر است که هم دستگاه‌های قانونگذار میتوانند با توجه و عنایت به این اصول قوانین محیط زیست را تهیه و تدوین نمایند، هم دستگاه‌های اجرایی میتوانند با استناد به آن قوانین ملاحظات زیست محیطی را در نظر گرفته و هم صاحبان مشاغل، تولیدگران و فعالان اقتصادی با توجه به این اصول، فعالیت‌های خود را به انجام رسانند و هم آحاد مردم به واسطه آشنایی و فراگیری این اصول تعاملات خود با محیط زیست را سامان دهند. بنابراین این پژوهش و پژوهش‌های مشابه هرچند در نگاه اول پژوهش‌های بنیادی به حساب می‌آید لکن با دقت مشخص می‌گردد این پژوهش در عین بنیادی بودن جنبه کاربردی دارد.

بر اساس آنچه گفته شد سوال این پژوهش عبارت است از اینکه: «اصول تعامل با محیط زیست از دیدگاه فقه الاخلاق کدام است؟» فرضیه ما این است که از منظر فقه الاخلاق اصولی همچون: عدالت در محیط زیست، آبادی محیط زیست مصنوعی، دعوت به حفاظت از محیط زیست، بررسی اثرات زیست محیطی طرح‌های توسعه، جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست، مصرف بهینه، بهداشت محیط، بهداشت آب، بهداشت هوا، بهداشت صدا، بهداشت زمین، بهداشت زباله، ایجاد سیستم بازیافت، توسعه فضای سبز و اجرای پیمان‌های ملی و بین‌المللی مدنظر است. برای بررسی این فرضیه از روش توصیفی-تحلیلی بهره می‌بریم.

در این خصوص تاکنون پژوهش‌های از سوی محققان صورت گرفته است. به عنوان نمونه فهیمی و مشهدی (۱۳۹۰) در پژوهش خود به بررسی مبانی مسئولیت مدنی محیط زیست پرداخته است و چنین نتیجه گرفته است که باید از نظریه «احترام اموال» به جهت تحول در مبانی مسئولیت مدنی محیط زیستی استفاده شود تا شاهد حداکثری ترین نوع حفاظت از محیط زیست باشیم. نبوی و شهریاری (۱۳۹۳) نیز در پژوهش خود به بررسی مبانی و نگرش‌های اسلام و غرب به مقوله محیط زیست پرداخته اند و نتیجه گرفته اند اسلام به دلیل گونه نگرش به جهان هستی، از مبانی و اصول مستحکم‌تری برای هدایت فکری عامل انسانی برخوردار است. اما در این پژوهش با نگاه جامع‌تر به بررسی این اصول پرداخته و اصول بیشتری را در تعامل با محیط زیست مطرح کرده ایم. همچنین نگاه ما در این پژوهش تنها نگاه اخلاقی نیست بلکه نگاه فقهی-حقوقی داشته تا در مساله قانونگذاری نیز کارایی داشته باشد.

محیط زیست و انواع آن

محیط زیست عبارت است از «همه چیزهایی که در اطراف ما وجود دارند و روی آنها تأثیر می‌گذاریم و آن‌ها نیز ما را متأثر می‌سازند» محیط زیست انواعی دارد که عبارتند از:

- ۱- محیط طبیعی: همه‌ی عوامل طبیعی که در اطراف ما وجود دارند، به وسیله انسان ایجاد نشده، اما مورد استفاده‌اش قرار می‌گیرد، محیط زیست طبیعی شامل موارد زیر است آب، هوا، خاک، گیاهان، جانوران و خلاصه تمامی سطح زمین و جو اطراف آن.
- ۲- محیط مصنوعی: همه‌ی چیزهایی که به وسیله انسان به وجود آمده است مانند: مناطق مسکونی، صنعتی، راه‌ها و غیره.
- ۳- محیط اجتماعی انسانی: محیطی که یک قوم یا ملت، با فرهنگ خاص خود در کنار هم زندگی کرده و با تأثیرات متقابل بر روی یکدیگر، محیط اجتماعی را به وجود می‌آورند.

به نظر می‌رسد انسان معاصر نیازمند بازنگری در شیوه برخورد خویش با محیط زیست است و می‌توان این نگرش اصیل را از آموزه‌های وحیانی طلب کرد. بهبود محیط زیست زمانی حاصل خواهد شد که محیط طبیعی و فرهنگی انسان با هم مرتبط باشند. لازمه تحقق چنین هدفی، وجود اخلاق محیط‌زیستی در تمامی اقشار یک جامعه در یک کشور می‌باشد. در این اخلاق برای حل مسایل ناشی از بحران محیط‌زیستی که می‌توان گفت خطرناک‌ترین بحران جهان کنونی است. چاره جویی می‌شود. اخلاق محیط‌زیستی «رفتار ایده آل بشر نسبت به محیط زندگی خود اعم از محیط طبیعی، محیط اجتماعی و فرهنگی است». حفظ محیط زیست و بهره‌برداری بهینه از آن می‌باید در راستای خداشناسی و رفتار احترام‌آمیز با کلیه مخلوقات خداوند از جمله طبیعت باشد و انسان به عنوان جانشین خداوند بر زمین نیز، می‌باید خود را به صفات الهی متصف نماید. از این رو، انسان‌هایی که به حفظ و صیانت از نفس واقعی می‌پردازند، با محیط زیست چنان رفتاری خواهند داشت که دستاوردهای آن را می‌توان به صورت زیر ارایه کرد:

۱) رد سلطه بدون مسئولیت انسان بر طبیعت، زیرا انسان خلیفه خداوند بر زمین است و امانت دار خداوند محسوب می‌شود.

۲) همزیستی با محیط زیست، زیرا انسان خود را همانند دیگر مخلوقات خداوند بر زمین می داند که همه آن ها یک منشاء دارند. به این ترتیب، انسان نه تنها از طبیعت جدا نیست، بلکه در شبکه ای متشکل از موجودات زنده و غیر زنده قرار دارد.

۳) جلوگیری از استثمار طبیعت و اتلاف منابع، زیرا از انسان خواسته شده است تا به فساد در زمین که از مصادیق آن، تخریب محیط زیست و نابودی زیست بوم است، نپردازد.

۴) مسئولیت او پذیری نسبت به رفتار با طبیعت، زیرا همان طور که انسان برترین مخلوق است، امانت دار خداوند بر زمین، یعنی اختیار آزادی، نیز می باشد. اگر تمام هستی مسخر انسان است، همین واقعیت تایید کننده مسئولیتی است که در برابر رفتارهای خویش با محیط زیست دارا است.

۵) حفاظت و بهبود محیط زیست، زیرا انسان نه تنها موظف به حفاظت از مخلوقات خداوند است، بلکه می باید آن را بهبود بخشد. از این رو، خود شناسی بر بهبود وضعیت محیط زیست به نحوی که تکامل آن تضمین گردد، استوار است.

۶) تقدس محیط زیست به دلیل ارتباط آن با خداوند، زیرا با تکامل نفس و درک یگانگی تمامی مخلوقات، محیط زیست نیز که مخلوق خداوند است مورد احترام و تقدس قرار می گیرد. این مفهوم، خود می تواند یک بازدارنده درونی مهم برای جلوگیری از صدمه رساندن به محیط زیست باشد.

۷) فراموش کردن خویش باعث بحران های محیط زیستی است، زیرا این بحران ها به این دلیل به وجود می آیند که انسان با کنار نهادن یاد خداوند، نفس واقعی خود را فراموش می کند و اسیر امیال و خواست های حیوانی خویش می شود.

بنابراین، تخریب محیط زیست انعکاسی از فراموش کردن خداوند و به تبع آن، فراموش کردن نفس خویش است که موجب می شود تا انسان با پیروی از خصلت های حیوانی خویش و بدون در نظر گرفتن جایگاه خود در هستی، یعنی ناتوانی در تشخیص ارتباط منسجم اجزاء هستی با یکدیگر و احاطه خداوند بر تمام هستی، به سمتی سوق پیدا کند که با خود محوری، به دنبال ارضای خواسته های خویش حتی به بهای تخریب محیط زیست، برآید. رهیافت خود شناسی از نظر درستی یا نادرستی رفتار، در ابتدا به یک نظریه وظیفه گرا شبیه است که در آن، انسان با یاد خداوند، ضمن پرورش نفس واقعی، دستورات و الزاماتی را رعایت می نماید که برای تعامل با محیط زیست طبیعی از طرف خداوند تعیین شده است. به این ترتیب، اصول و الزامات اولیه رفتار با طبیعت که از صیانت از نفس واقعی و خداشناسی، ناشی شده باشند، با استمرار یاد خداوند، فضایی را در انسان پرورش می دهند که معیار ارزیابی رفتار با طبیعت می شوند.

فقه الاخلاق

در بخش عظیمی از فقه، موضوع بحث، افعال اختیاری مکلفین است که حکم فقهی بعضی از افعال اختیاری انسان بیان می شود. در این معنای از فقه الاخلاق، حکم فقهی آن دسته از افعال اختیاری که یک صبغه اخلاقی دارند، بیان می شود؛ از این رو این باب از ابواب فقه به نام «فقه الاخلاق» در کنار سایر ابواب فقهی قرار می گیرد. و روش بحث در آن به طور عمده همان روش رایج و بسیار دقیق موجود در فقه احکام است.

معنای دوم فقه اخلاق عبارت است از استنباط فقیهانه موضوعات و مسائل اخلاقی از منابع دینی؛ به تعبیر دیگر، استنباط روشمند گزاره های اخلاقی از منابع دینی.

در معنای اول، استنباط حکم فقهی موضوعات اخلاقی مدنظر است؛ ولی در معنای دوم، استنباط روشمند گزاره های اخلاقی در نظر است. این دو معنا تفاوت هایی با هم دارند که اگر این تفاوت ها لحاظ نشود، مباحث علمی، به مشکل برمی خورد.

واژه فقه اخلاق، سابقه کاربرد دیرینه ای ندارد و ترکیب نسبتاً جدیدی است؛ ولی از جهت نوع مباحثی که مطرح شده، اجمالاً در آثار بزرگان گذشته، نمونه هایی را می توان یافت؛ گرچه خیلی فراوان نیست. مثلاً در فقه اخلاق به معنای اول، استنباط حکم فقهی موضوعات اخلاقی، در بعضی آثار مرحوم فیض کاشانی وجود دارد. در وسایل الشیعه در کتاب جهاد نفس، این مطلب خیلی بارز است و عنوان ابوابی که مرحوم صاحب وسائل به کار برده اند، بیان گر حکمی است که به نظر ایشان از آن استفاده شده است. در باب موضوعات اخلاقی ایشان در کتاب جهاد نفس نیز همین تعبیر را به کار برده اند؛ مثلاً باب وجوب جهاد نفس، باب وجوب حسن ظن به خدا... اگر احکامی مثل وجوب، حرمت، کراهت بر سر موضوعاتی اخلاقی آمد، در واقع، نشان دهنده یک نگاه فقهی به موضوعات اخلاقی است.

اما درباره فقه اخلاق به معنای استنباط روشمند گزاره های اخلاقی در بین آثار بزرگان، پرداختن به آیات و روایات اخلاقی، کم و بیش دیده می شود؛ به ویژه در آثار کسانی که روش مباحث اخلاقی شان، روش نقلی یا روش تلفیقی است؛ لکن دقت های فقیهانه موجود در مباحث فقه،

در این مباحث کمتر به چشم می‌خورد؛ مانند دقت‌های سندی، دقت در تک تک واژه‌ها و ترکیب‌ها و مدالیل الفاظ و نسبت آن با ادله عقلی، سیره عقلا و مانند آن. (عمومی، ۱۳۹۴)

اصول فقه اخلاقی محیط زیست

۱- اصل عدالت در محیط زیست

عدالت قانون عام است که تمامی نظام آفرینش را شامل می‌شود و مفهوم عدالت این است، که حق هر موجودی، چنان که شایسته ی اوست ادا شود این تعریف از عدالت یک تعریف جامع است که و شامل انسانها، حیوانات، گیاهان و حتی اشیای به ظاهر بیجان، مانند آب، سنگ و خاک نیز میشود.

عمده ترین مصداقهای زیست محیطی که به عدالت ارتباط دارد، را میتوان در محدوده های زیر فهرست نمود:

۱-۱. برهم خوردن نظام اکوسیستم طبیعت توسط انسان که به معنای بر هم خوردن حقوق عناصر زیست محیطی و در واقع تهی شدن منابع طبیعی توسط انسان از انرژی، ذخایر زیرزمینی و مواد غذایی و بطور کلی منابع تجدید ناپذیر است .

۱-۲. آلودگی عناصر اصلی تغذیه انسان یعنی آب و خاک، هوا و تجمع مواد زاید و آلودهکنندهها که حق حیات موجودات زنده از جمله انسان را از آنان سلب می کند.

۱-۳. استفاده از مواد اولیه و ذخایر کوهیزمین به منظور ساخت سلاحهای مرگبار و یا دیگر کالاهای غیر مفید و زیانبار برای بشر که در حقیقت استفاده ی نا بحق از مواد فوق زمینه بحران محیط زیست را بوجود آورده است. ۲- اصل امنیت در محیط زیست

امنیت نقش بسیار مهمی در محیط طبیعی، محیط مصنوعی و محیط اجتماعی دارد. اگر چه تا انسان آن را از دست ندهد قدرش را نمیداند. پیامبر اسلام(ص): «امنیت و سلامتی دو نعمتی است که برای همه ناشناخته است و تا زمانی که از دست نداده اند پی به اهمیت وجودی آنها نمی برند.» (امام علی(ع) رفاه و آسایش و پیشرفت مادی و معنوی زندگی را در سایه ی وجود امنیت میداند: «رفاهیه العیش فی الامن» و در کلام دیگری از آن امام آمده است که بالاتر از امنیت نعمتی نیست: «هیچ نعمتی آرامش بخشتر از امنیت نیست.»

۳- اصل لاضرر در محیط زیست

قاعده ی فقهی «لا ضرر» پشتوانه ای در حفاظت از محیط زیست است. اصل «لاضرر» یکی از اصول مسلم فقهی است که میتوان با استناد به آن بسیاری از مشکلات زیست محیطی را حل کرد. این اصل در حقیقت روح حاکم بر همه قوانین اسلامی است. به موجب این اصل، در اسلام زیان رساندن به دیگران، به هیچ وجه مشروعیت ندارد؛ چه در مرحله ی وضع قانون و چه در مرحله ی اجرای آن.

بنابراین اگر قانونی به تصویب برسد که موجب ورود زیان به فرد یا جامعه شود و یا در مرحله ی اجرا موجب زیان گردد از نظر اسلام مشروعیت ندارد. طبق قاعده ی لا ضرر هر گونه تصرف، تغییر و بهره برداری از جامعه ی انسانی و طبیعت که موجب تضییع حقوق دیگران شود از نظر اسلام ممنوع و مردود است. بسیاری از مسایل زیست محیطی را می توان در قالب قاعده ی لاضرر مورد بحث قرار داد مانند:

۳-۱. ریختن زباله در مکانهایی که برای انسان و محیط زیست زیان آور باشد. مانند نفوذ پساب های نفتی به سفره های آب زیرزمینی.

۳-۲. بهره برداری غیر مجاز از ذخایر طبیعی مانند چاههای نفت و گاز که منجر به ضرر به نسلهای آینده میشود.

۳-۳. استفاده از خودروهای دودزا و کارخانه های غیر استاندارد به خصوص در نزدیکی شهرها.

۳-۴. ایجاد آلودگی صوتی به گونه ای که مزاحم شهروندان باشد، مانند صدای کارخانه های نزدیک شهر، صدای ناهجار برخی وسایل نقلیه

...

۴- اصل آبادی و ایجاد محیط زیست مصنوعی

انسان موجودی است که خداوند متعال به او مسؤولیت آبادگری زمین را داد: «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...» (هود: ۶۱) و او شما را از زمین به وجود آورد و از شما خواست که در آن آبادانی کنید. در آیه ای دیگر خداوند انسان را از تخریب و بر هم زدن نظام انسجام یافته ی طبیعت و ویرانی آن بر حذر می دارد: «و لا تفسدوا فی الارض بعد اصلاحها(اعراف:۵۶) و در زمین پس از اصلاح آن فساد نکنید». آیات فوق به دو جنبه ی مثبت و منفی فعالیت انسان در زمین اشاره دارد. از آنجایی که آبادگری و پرهیز از هر نوع ویرانگری به منظور تأمین

نیازها و خواسته های انسان است، پس در حقیقت این همان طرح توسعه ی پایداری است که امروزه مورد توجه اندیشمندان زیست محیطی قرار گرفته است. یعنی تلاش در جهت برآوردن نیازمندیهای نسل حاضر، بدون آن که به امکانات و توانمندی های نسلهای آینده آسیب رساند به عبارت دیگر، آبادانی (مثبت) بدون تخریب (منفی)، تا تکامل انسان میسر گردد .

۵- اصل دعوت به حفاظت از محیط زیست

در نظام تربیتی اسلام از دیده بانی و مراقبت از یکدیگر در جامعه و حفاظت و مراقبت از محیط زیست بشر تحت عنوان «امر به معروف و نهی از منکر» یاد شده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۴) باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند». وقتی که محیط زیست در اثر عملکردهای عده ای دچار انواع آلودگی ها می-شود و یا وقتی که کره ی زمین دچار بحرانهای زیست محیطی مختلف می گردد، این مسایل تنها دامن انسانهای بدکار و متخلف را نمی گیرد بلکه همه ی انسانها باید بهای آن را بپردازند. بنابراین هیچکس نمیتواند بگوید که چون وظیفه ی خود را انجام داده، از آثار ناگوار وظیفه ناشناسیهای دیگران برکنار خواهد ماند، چرا که آثار اینگونه مسایل اجتماعی، فراگیر است. این درست مانند آن است که در حدیث پیام(ص) آمده است، عده ای از مسافران یک کشتی، اقدام به انجام اعمالی نمایند که سوراخ شدن قسمتی از بدنه کشتی را در پی داشته باشد. بدون تردید، عواقب ناگوار اینگونه عملکردها، تنها دامن عاملین چنین عملی را نخواهد گرفت بلکه همه ی مسافران کشتی بایستی بهای آن را بپردازند. به دلیل ضرورت، حساسیت و اهمیت حفاظت از محیط زیست در سطح جهانی در سال ۱۹۹۲ میلادی، کنفرانس بین المللی «توسعه و محیط زیست» معروف به اجلاس «سران زمین» تشکیل شد و نتایج حاصل از این کنفرانس به تصویب شرکت کنندگان در اجلاس، از جمله دولت جمهوری اسلامی ایران رسید.

۶- بررسی اثرات زیست محیطی طرحهای توسعه

صدمات اقتصادی - اجتماعی و اکولوژیکی ناشی از طرح های توسعه ی بی رویه یا یک بعدی، گاهی غیر قابل جبران است و جبران آن ها فقط با صرف زمانی طولانی و هزینه های بسیار زیاد امکان پذیر خواهد بود. دیری است که جوامع پیشرفته با تجربه و به بهای گزاف به این باور رسیده اند که چنانچه اساسی ترین پروژه های توسعه در هر زمینه از نظر «پیامدهای زیست محیطی» مورد بررسی قرار نگیرد، موفقیت آنها نه تنها تضمین شده نیست بلکه ممکن است شکستهایی را با خود به همراه آورد. هرگونه توسعه ای بدون برخورداری از طرح ارزیابی، بی آنکه نیت خیرخواهانه دست اندرکاران امور توسعه زیر سؤال رود، بنا به ماهیت خود، می تواند فعالیتی باشد که نه تنها سازگاری با شرایط زیست محیطی ندارد بلکه در جهت تخریب آن باشد و در نهایت آن را به نابودی کشاند که توجه به گستره ی تخریب محیط زیست در اثر روند توسعه ی بی رویه، تحت لوای عمران، در اغلب کشورهای جهان، شاهدهی است بر این ادعا می باشد. از این رو، پروژه های مهم در زمینه های کشاورزی، صنعت، خانه سازی، دفع مواد زاید سمی و خطرناک و مواد زاید جامد شهری و فاضلاب شهری، شیلات، جنگلداری و استخراج معادن، توسعه صنعت نفت، گاز و پتروشیمی، تولید و انتقال نیرو، به ویژه نیروگاه اتمی پروژههای زیر بنایی، فرودگاه، بنادر دریایی، تأمین آب و احیای زمین و غیره نیازمند بررسی زیست محیطی توسعه می باشند.

۷- اصل جلوگیری از تخریب محیط زیست

تخریب در محیط زیست نمونه آشکار فساد است زیرا نقطه مقابل اصلاح و صلح، یعنی سازگاری در نظام طبیعت است. از دیدگاه اسلام فساد عام است و مقابله در برابر فساد راز بقای دین و انسانیت و نظام طبیعت تلقی شده است. قرآن تباهی امت های گذشته را نتیجه عدم برخورد خردمندان با فسادانگیزی میدانند: «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَ يُهْلِكَ الْحَرْثُ وَ النَّسْلُ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ» (بقره: ۲۰۵) و هنگامی که [چنین دشمن سرسختی] قدرت و حکومتی یابد، می کوشد که در زمین فساد و تباهی به بار آورد، و زراعت و نسل را نابود کند؛ و خدا فساد و تباهی را دوست ندارد»

نکات زیر از دقت در آیه فهمیده می شود:

- ۱-۷. به گفته مفسران مقصود از «حرث» در آیه گیاه به معنای عام است که شامل مزرعه ها، درختان، گیاهان و چراگاه ها میشود.
- ۲-۷. واژه «نسل» در این آیه عام است و شامل نسل آدمیان حیوانات و پرندگان می شود و نابودی گیاهان، زمینه از میان رفتن نسل حیوانات، پرندگان و آدمیان می باشد.
- ۳-۷. نابودی گیاهان و نسل حیوانات و پرندگان و انسانها فساد در زمین است. که مفسران بدان تصریح کرده اند .

فساد نیز دارای مفهومی بس گسترده است که هر گونه نابسامانی و ویرانگری و انحراف و ظلم را در بر میگیرد. به عبارت دیگر، فساد به هرگونه تخریب و ویرانگری گفته می شود که نظام آراسته و صالح جاری را برهم زند و نقطه مقابل آن اصلاح است که تمام برنامه‌های سازنده در مفهوم آن جمع می باشند.

بدون تردید، آنچه که در اینجا از ابعاد مختلف فساد در نظر ما است، مواردی می باشد که نظام آراسته و صالح جاری در عرصه محیط زیست را که جزئی از نظام خلقت میباشد، با نابسامانی، انحراف و دگرگونی مواجه سازد.

ابعاد مختلف بحران زیست محیطی که امروزه به حق، افکار جهانی را تحت تأثیر قرار داده، حاصل عصیانگری بشر در برابر نظام آراسته و صالح جاری در عرصه محیط زیست میباشد. اینگونه اقدامات فساد انگیز چه از ناحیه فرد باشد و یا از حکومت، در تضاد با خواست خداوند است، چرا که خداوند ابدأ فساد را دوست ندارد و هرگز در مشیت ازلی نخواست است که فساد کنند.

نکته قابل توجهی که در این مبحث بایستی ذکر شود، رفتارهایی است که منجر به بروز فساد در عرصه محیط زیست می گردند. اینگونه رفتارها نیز با توجه به ماهیت فساد انگیزشان در تضاد با اصول ارزشی اسلام است و بدون شک، نهی خداوند شامل آنها نیز می شود. چرا که فساد، فساد است اگر چه در قالب یکی از رفتارهای انسانی بروز نماید از طرف دیگر نباید از نظر دور داشت که همین فسادهای موضعی و فردی میتواند باعث گسترش دامنه ی فساد شده و نظام آراسته و صالح جاری در عرصه محیط زیست را در ابعاد وسیع و گستردهای بر هم زند.

آلوده کردن آب، خاک و هوا نیز در صورتی که عرصه ی حیات زیست مندان مختلف زمینی را دچار اختلال نماید و نظام آراسته و صالح جاری در عرصه ی محیط زیست را دچار اختلال نماید از مصادیق بارز فساد و رفتارهای ناهنجار زیست محیطی تلقی می گردد.

۸- اصل مصرف بهینه و میانه روی در مصرف

عطایای الهی و ثروت های خداداد به صورت منابع طبیعی در عرصه ی محیط زیست وجود دارد که انسان در ایجاد آنها دخالتی نداشته است. استفاده ی بی رویه از منابع نفتی علاوه بر آنکه به حقوق نسلهای آینده ارتباط دارد آیندگان را با تنگناها مواجه می گرداند، در صورتی که منابع طبیعی تجدید شونده، اساس زیست و مایه حیات به حساب می آید. منابع طبیعی قابل تجدید از نظر تئوری، همیشگی و پایدارند. آنها یا مشتق از منابع فناپذیر (مثل انرژی خورشیدی) هستند و یا می توانند با اعمال طبیعی و یا مصنوعی بازسازی شوند. به طور مثال محصولات نباتی و حیوانی، جنگلها و برخی مراتع، منابع آب و هوا و خاک، منابع صید و شکار قابل تجدیدند، اما شرط لازم برای تجدید پذیری استفاده عاقلانه از آنها است اشکال اصلی در این است که ما ممکن است از منابع قابل تجدید، سریعتر از زمان لازم برای بازسازی آنها بهره برداری کنیم و یا در نتیجه بهره برداری، اثرات جنبی استفاده، باعث به خطر انداختن محیط زیست و زندگی گردند.

بنابراین برخورداری انسان از یک چنین امکاناتی سبب طرح مسؤولیت وی در برابر طبیعت و جهان آفرینش است. تصمیمات غلط و اقدامات بیرویه ی بشر می تواند اختلالات و لطمات کم و بیش بزرگی بر تعادل و سلامت محیط زیست وارد آورد.

امروزه الگوی جهانی برای دستیابی به اهداف مورد نظر در جهت تلفیق اصول حفاظت زیست محیطی در برنامه ی توسعه ی اقتصادی و رسیدن به توسعه ی پایدار ارایه شده، که توجه به آن در برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورهای اسلامی ضرورت تام دارد. (شاحیدر، ۱۳۷۳). توسعه ی زیست محیطی یا توسعه ی پایدار در عبارتی کوتاه به معنی بهره برداری از محیط زیست با تضمین بقا می باشد.

نعمتهای الهی اعم از خوردنی ها و آشامیدنی ها و یا انرژی هایی مانند نفت و گاز ، همگی مواهبی هستند که خداوند مَنان جهت استفاده بشر آفریده است. قرآن به این نکته اشاره کرده است و میفرماید: «قد جعل الله لكل شیء قدرًا (طلاق: ۳)» به راستی خدا برای هر چیزی اندازه ای مقرر کرده است.»

امروزه بر همگان ثابت شده است که منابع زیست محیطی و مواهب الهی موجود در زمین محدود است که استفاده ی بیش از حد برخی از انسانها، موجب محرومیت دیگران می شود. نکته ی دیگر این که انسان در خصوص چگونگی بهره مندی از نعمت ها مسؤول است: «ثم لتستلن یومئذ عن النعیم (التکائر: ۸) سپس در چنین روزی درباره ی نعمتهای پروردگار از شما پرسش خواهد شد.» قرآن کریم چه تعبیر زیبا و دقیقی درباره ی امت اسلامی به کار برده است: «و کذلک جعلناکم اممً وسطاً (بقره: ۱۴۳) شما را امتی میانه قرار دادیم.» واژه ی «وسط» در لغت هم به معنی حد متوسط در میان دو چیز آمده یعنی

دوری از افراط و تفریط و الگو بودن نیز می باشد، و هم به معنی جالب ، زیبا، عالی و شریف. به نظر می رسد این دو معنا به یک حقیقت باز می گردد زیرا شرافت و زیبایی هر چیزی به اعتدال و دوری از افراط و تفریط است.

حفاظت از محیط زیست به معنای عدم بهره برداری یا حتی کمتر استفاده کردن از امکانات طبیعت نیست بلکه مراد از آن استفاده ی بهینه و عاقلانه از طبیعت است. زیرا گاهی خودداری از بهره برداری از امکانات محیط زیست موجب تخریب آن خواهد شد. صید بی رویه و بدون برنامه ریزی نیز سبب بر هم خوردن تعادل اکوسیستمهای آبی و از بین رفتن تدریجی منبع غذایی دریایی به عنوان یکی از مهمترین منابع تامین غذای جمعیت در حال افزایش انسان است .

۹- اصل بهداشت و پاکیزگی محیط

بهداشت یکی از مباحث مهمی است که اسلام توجه جدی به آن نموده است. اسلام به منظور حفاظت از محیط دستورات و برنامه های فراوانی در تمامی عرصه های حیات بشری، اعم از معنوی، مادی، فردی و اجتماعی عرضه کرده است. پس با توجه به تأثیرگذاری این عرصه ها بر یکدیگر نباید آنها را به صورت جداگانه مورد بحث قرار داد. محیط اجتماعی زندگی انسان آثار اجتناب ناپذیری بر روان و رفتار او دارد. انسان بسیاری از صفات خود را از محیط کسب می کند. محیط های پاک غالباً افراد پاک پرورش می دهند و محیط های آلوده غالباً افراد آلوده. «والبلد الطیب یخرج نباته باذن ربه و الذی خبث لا یخرج الا نکدا کذلک تصرف الایات لقوم یشکرون» (اعراف: ۵۸) سرزمین پاکیزه (و شیرین) گیاهش به فرمان پروردگار میروید اما سرزمینهای بد طینت (و شوره زار) جز گیاه ناچیز و بیارزش از آن نمی روید این گونه آیات (خود) را برای آنها که شکرگزارند بیان می کنیم». در این آیه تأثیر محیط بر روان و رفتار انسان به صورت لطیفی بیان شده است. در این مثال انسانها به گیاهان تشبیه شده اند و محیط زندگی آنها به زمینهای شور و شیرین. در یک محیط آلوده هر چند که آموزش کارآمد باشد پرورش انسانهای پاک دشوار است همانگونه که باران در زمین شور هزار گل نمی رویاند. به همین دلیل برای تهذیب نفوس و تقویت اخلاق صالح باید به اصلاح محیط همت گماشت. در سالهای اخیر سازمان بهداشت جهانی، موضوع بهداشت محیط را باز تعریف نموده و آورده است «بهداشت محیط زیست عبارتست از کنترل عواملی از محیط زندگی که به نحوی در رفاه و سلامت بدنی، روانی و اجتماعی انسان تأثیر دارند و یا خواهند داشت». در همه ی ادیان آسمانی، پاکیزگی و عدم آلودگی از وظایف دینی بر شمرده شده است در اسلام بر پایه ی حدیث «النظافه من الایمان» حفظ پاکي در همه ی زمینه ها اعم از انسان، زمین، آب، هوا و غیره مطرح می گردد. بنابراین جلوگیری از آلودگی محیط زیست، مسأله امروزی نبوده بلکه در طول تاریخ اسلام اهمیت داشته است. پیامبر(ص) در حدیثی می فرماید: «زمین را مسح کنید زیرا او نسبت به شما نیکی و لطف و محبت دارد». منظور از آلودگی، وارد ساختن مستقیم یا غیر مستقیم هرگونه ضایعات زیان بخش توسط انسان به محیط زیست است که در نتیجه ی چنین عملی، خطرانی متوجه سلامت انسان و حیات جانوری یا گیاهی شده، به امکانات زیستی صدماتی وارد می آید و یا سایر کاربردهای مشروع محیط زیست مختل می گردند. از آنجا که هدف از آفرینش همه ی مخلوقات از جمله آب، خاک، هوا، گیاه و حیوان تنعم و بهره وری انسان است، هیچ کس این حق را ندارد که عناصر حیاتی زندگی آدمی را که توسط خالقش به ودیعه به او سپرده شده آلوده یا تباه سازد. از طرف دیگر، به موجب تعدادی از آیات و روایات، بسیاری از مخلوقات دیگر هم از جمله آب و حیوانات همانند انسان، خود واجد ملاک تقدس اند، و یا به عبارتی به علت شدت آمیختگی آنها با انسان و سایر جنبندگان نباید آنها را آلوده ساخت، به حریم پاک آنها تجاوز ناپاکانه کرد و ستم و آزار در حق آنها روا داشت .

امروزه آلودگی محیط زیست مصداق بارز ضرر واردنمودن به سلامت افراد جامعه به حساب میآید و بدون تردید شامل نهی شدید پیامبر اسلام (ص) در حدیث معروف لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام که قبلاً به آن اشاره شد میشود.

اسلام به سالم سازی، زینت بخشی و بهره مندی از اشیای پاکیزه در محیط زندگی و حتی در عبادت اهمیت بسیار داده است. به طوری که خداوند متعال کره ی زمین را با زینت ستارگان آراسته است: «انا زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب» (صافات: ۶) ما آسمان این دنیا را به زیور ستارگان آراستیم.»

و در آیاتی دیگر بهره مندی از زینت ها و پاکیزگی را از فرامین الهی شمرده است: «یابنی ادم خذوا زینتکم عند کل مسجد و کلوا واشربوا و لا تسرفوا انه لا یحب المسرفین قل من حرم زینة الله التي اخرج لعباده و الطیبات من الرزق قل هی للذین ءامنوا فی الحیوة الدنیا خالصة یوم القیمة کذلک نفضل الایات لقوم یعلمون» (اعراف: ۳۱-۳۲) ای فرزندان آدم زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید و (از نعمت های الهی) بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی دارد بگو: «چه کسی زینت های الهی را که بندگان خود آفریده و روزی های پاکیزه را حرام کرده است؟!» بگو: «این ها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده اند(اگر چه دیگران نیز با آن ها مشارکت دارند ولی) در قیامت خالص (برای مؤمنان) خواهد بود. این گونه آیات (خود) را برای کسانی که آگاهند شرح می دهیم.» پاکیزگی محیط اطراف ما به خصوص خانه و کاشانه و محل کار و زندگی از جمله مسایل مهم در بهداشت محیط می باشد که اسلام اهمیت ویژه ای به آن داده است و در بسیاری از روایات سبب جلب روزی الهی تلقی شده است .

امام صادق (ع) فرمود: «ولا تؤوا التراب خلف الباب فانه ماواى الشيطان؛ خاکروبه را پشت در خانه نریزید که ماواى شیطان است». لازم به یادآوری است که شیطان یکی هم به معنای موجود زیانبخش و مودى است. احتمال دارد در این گونه روایات مراد میکروب ها و ویروس ها باشد که در محیطهای آلوده به سرعت تکثیرشده و منتشر می شود. امام علی (ع) فرمود: «نظفوا بیوتکم من حوک العنکبوت فان ترکه فی البیت یورث الفقر؛ تار عنکبوت را از خانه هایتان پاک کنید که ترک این کار فقر به دنبال خواهد داشت.» آلوده کردن محیط زیست و منابع خدادادی می تواند این نعمتهای خداداد را از دایره بهره وری و ارزشمندی خارج سازد. از این رو در اسلام فرامین زیادی بر عدم آلودگی محیط وارد شده است. یکی از عوامل آلوده کننده نجاست ها هستند که مؤمنان باید از آن بپرهیزند. در روایات آمده است که از نجس کردن محیط زندگی پرهیز کنید مکانهایی چون اطراف مساجد، کنار رودخانه ها، باغهای میوه و زیردرختان میوه، جلو و اطراف خانه های مردم و گذرگاهها از جمله آنها می باشد. امام علی (ع) یکی از آثار پاکیزگی را از بین رفتن غم و غصه دانسته و می فرماید: «النظیف من الثیاب یذهب الهم والحزن و هو طهور للصلاة؛ پاکیزه بودن لباس غم و غصه را از بین می برد و شرط درستی نماز است.»

یکی از دلایل افسردگی ها و مشکلات عصبی جوامع را می توان چنین آلودگی دانست. امام صادق (ع) زندگی را با عناصر آلوده حیات ناگوار می داند و می فرماید: «لا تطیب السکنی الا بثلاث الهواء الطیب والماء الغزیر العذب والارض الخواره؛ زندگی بدون احراز سه عامل (زیست محیطی و) حیاتی گوارا نیست؛ هوای پاک و تمیز آب فراوان و گوارا و زمین حاصل خیز و قابل کشت و زرع.»

۱۰- بهداشت محیط مسجد

یکی از مکانهای عمومی که بهداشت آن مورد توجه اسلام است مسجد می باشد. مسجد جایی است که ظاهر و باطن فرد و هم اجتماع را آراسته و بدون آلودگی می خواهد .

ظاهر بدن: گاه بلافاصله پس از در ورودی برخی مساجد آینه ای که در خور شأن خانه خدا - مساجد - است و بر ستونی نصب شده (در مشاهد متبرکه و مزار صلحا نیز هست) تا مسلمانی که وارد می شود بدین طریق بتواند اگر موهایش ژولیده است شانه بزند و یا اگر مشکلی در ظاهرش وجود داشت برطرف سازد و خلاصه با سر و وضعی آراسته وارد گردد به علاوه اینکه هنگام ورود برای جلوگیری از ایجاد تعفن که امکان وجودش در ازدحام و جاهای گرم بیشتر است عطر و گلاب می پاشند. (بعضی این مستحب را که معطر بودن و پاکیزه داشتن سر و وضع است خود رعایت می کنند)

اینکه پروردگار فرمود: «یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کلّ مسجّد» (اعراف: ۳۱) ای فرزندان آدم! هنگام هر نماز [در هر مسجدی، آرایش و زینت [مادی و معنوی خود را متناسب با آن عمل و مکان] همراه خود بگیرید. لذا مسلمان مترصد است همیشه لباس خوب و پاکیزه ای داشته باشد شکل و وضع خود بی اعتنا نباشد از حضرت امام حسن مجتبی (ع) که بهترین جامه ی خود را موقع نماز می پوشید سبب این کار را پرسیدند، ایشان فرمود: «خداوند جمیل است و جمال و زیبایی را دوست دارد. به این جهت خود را برای رفتن به پیشگاه الهی زینت می کنم خداوند امر فرموده که با زینتهای خود در مساجد حاضر شوید.»

۱۱- اصل توجه به بهداشت آب

آب یکی از نعمتهای بزرگ پروردگار است که مایه ی حیات تمام موجودات می باشد. قرآن فرموده است: «و جعلنا من الماء کل شیء حی؛ انبیاء: ۳۰) و هر چیز زنده ای را از آب پدید آوردیم.» آب نزدیک به ۷۲ درصد سطح کره زمین را پوشانده است. ۲/۹۷ درصد حجم آب کره زمین در اقیانوسها و دریاهاست. حدود ۲۳/۱ درصد آبهای زمین شیرین است، که حدود یک سوم این مقدار قابل مصرف است. مابقی آب شیرین به صورت برف و یخ در نواحی قطبی و یخچال های طبیعی وجود داشته و غیر قابل استفاده است. با توجه به اهمیت آب و محدود بودن آن روشن است که علاوه بر ضرورت استفاده بهینه از آب و اجتناب از اسراف در مصرف آن بایسته است که از آلودن کردن آنها جلوگیری کرده و این عنصر حیاتی را از آلاینده ها رها نماییم. از حسنین (ع) نقل شده است که فرمودند: «ان للماء اهلا و سگاناً کسگان الارض؛ آب هم زیستگاه موجوداتی است هم چون زمین که زیستگاه موجودات است.» آلوده شدن آبهای سطحی و زیرزمینی توسط نشت نفت و سایر مواد، ضرورت تصفیه آبهای داخل پالایشگاه و تصفیه پساب ها همگی نکاتی مهم هستند.

اسلام هیچ عذری را برای آلوده کردن آب نمی پذیرد حتی اگر در جهت مقابله با دشمن باشد. امام صادق (ع) خطاب به یکی از یارانش فرمود: «ولا تفسد علی القوم ماءهم؛ آب مردم را آلوده نکن.» آلودگی آب ها منشأ بسیاری از بیماری هاست، به طوری که گاه گفته می شود که ۸۰٪ مشکلات بهداشتی و درمانی مردم ناشی از مصرف آب آلوده است .

۱۲- اصل توجه به بهداشت هوا

یکی از عناصر ارزشمند و حیاتی هواست. چیزی که با استنشاق آن زندگی خود را تداوم می‌بخشیم. همانطور که قبلاً اشاره شد در سخنی از امام صادق (ع) آمده است: «خوشی زندگی با حضور سه چیز میسر است که هوای پاک یکی از این سه به شمار می‌رود». هوا، اقیانوسی است که در آن تنفس می‌کنیم. ۹۹/۹ درصد هوا از نیتروژن، اکسیژن، بخار آب و گازهای بی اثر تشکیل شده است. هوا؛ انسان، گیاه و حیوان را در برابر خطرات زینبار تابش اشعه‌های خورشید حفظ می‌کند. فعالیتهای انسانی می‌تواند موادی را وارد هوا کند که بعضی از آنها مشکلاتی را برای انسان‌ها، گیاهان و حیوانات به وجود آورد. از جمله مونواکسید کربن که منبع اصلی تولید آن وسایط نقلیه موتوری است. مصرف بیش از حد سوخته‌های فسیلی (مانند نفت، گاز و زغال سنگ) باعث آلودگی هوا شده که این خود بزرگترین خطر برای سلامتی انسان است. بر اساس برآورد سازمان جهانی بهداشت (WHO) آلودگی هوا در هر سال موجب مرگ سه میلیون نفر می‌شود. تأثیر آلودگی هوا بر افراد مختلف متفاوت است. آسیب‌پذیری برخی افراد در برابر آلودگی هوا بسیار بیشتر از سایرین است. کودکان کم سن و سال و سالمندان بیشتر از دیگران از آلودگی هوا آسیب می‌بینند. برخی بیماری‌ها مانند آسم، بیماری قلبی و ریوی در مواقع آلودگی هوا تشدید می‌شوند. آثار کوتاه مدت آلودگی هوا عبارتند از: حساسیت چشم‌ها، بینی، حلق، بیماری‌های دستگاه تنفسی، سردرد و تهوع. آلودگی هوا برای مدت کوتاه می‌تواند بیماری مبتلایان به آسم و آمفیزم را تشدید کند. آثار دراز مدت آلودگی هوا می‌تواند بیماری مزمن تنفسی، سرطان ریه، بیماری قلبی و حتی آسیب به مغز، اعصاب، کبد و کلیه‌ها را شامل شود. عقیمی ناشی از کاهش شمار اسپرم در مردان از عوارض آلودگی هوا شناخته شده است. آلودگی هوا نه تنها در تشدید آسم نقش دارد بلکه بزرگترین عامل خطر در ایجاد این بیماری محسوب می‌شود. پزشکان از جمله عوامل مؤثر در بروز جوش صورت را آلودگی هوا معرفی می‌کنند. در تحقیقات انجام شده مشخص شده است آلودگی هوا در بروز چاقی نقش دارد و تأثیر آن بر مرگ زودرس در نواحی آلوده‌ی شهرها به اثبات رسیده است. آلاینده‌ها توان گیاهان را برای مقابله با بیماری‌ها و حشرات کاهش می‌دهند و در رشد آنها تأثیر منفی می‌گذارند.

آلوده ساختن محیط زیست و هوا چنان از منظر اسلام مردود است که حتی از آلوده کردن سرزمین مشرکین نیز نهی شده ایم. امام علی (ع) فرمودند: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص أَنْ يَلْقَى السَّمُ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ؛ رسول خدا (ص) از ریختن سم در سرزمین مشرکین نهی کردند». کارشناسان معتقدند که آلودگی هوا سه پیامد اصلی شامل «باران اسیدی، تخریب لایه ی ازن و گرم شدن کره ی زمین» را در مقیاس بین المللی به دنبال داشته است.

۱۳- اصل رعایت بهداشت صوتی

یکی از مشکلات زندگی شهری که متأسفانه زندگی پر از آرامش و به دور از سرو صدای برخی از روستاها را نیز اخیراً به تدریج تحت تأثیر قرار داده است، موضوع آلودگی‌های صوتی است. سرو صدای محیط اطراف در دراز مدت منجر به ایجاد ضایعاتی در انسان می‌شود که در برخی موارد آثار آنها به صورت خستگی، خواب آلودگی و حملات عصبی بروز می‌نماید. برخی از آثار آلودگی صوتی در انسان عبارتند از: دست رفتن قدرت شنوایی و یا کم شدن آن، حساسیت عصبی، گرفتگی عضلانی، شوک عصبی، تحریک‌پذیری شدید، خستگی روحی و جسمی، مایخولیا، سرگیجه، ترس و اضطراب، آلرژی، از دست دادن تعادل بدن، ضعف قوه ی بینایی، ضعف نیروی جسمی، امراض قلبی، یبوست، سوء هاضمه، ورم معده و تمایل به خودکشی و قتل.

۱۴- اصل رعایت بهداشت زمین

اندکی بیش از یک چهارم کره زمین را خشکی تشکیل می‌دهد و کمتر از یک سوم خشکی‌های روی زمین برای دام‌ها، محصولات کشاورزی و زندگی انسان مفید می‌باشد. بقیه ی سطح خشکی‌ها را نواحی سرد قطبی، کویرهای خشک و سوزان و کوهستانهای سنگی تشکیل می‌دهند. خاک لایه بسیار نازکی از کره ی زمین را تشکیل می‌دهد. وجود و تغذیه موجودات زنده به آن وابسته است. غیر از قطبین که در زیر یخ‌ها مدفون هستند یک و نیم میلیارد هکتار زمین موجود است، که یازده درصد آن در دست کشاورزی است و مابقی آن غیر قابل کشت می‌باشد. در روایات انسانها در برابر سرزمین‌هایی که در آن زندگی می‌کنند نیز مسؤول شناخته شده‌اند: «فانکم مسؤولون حتی عن البقاع و...؛ شما در مورد زمینها و... نیز مسؤول هستید.» اما امروزه شاهد آن هستیم که چگونه خاک‌های مرغوب تبدیل به ساختمان‌ها و مراکز صنعتی و یا آلوده به انواع مواد شیمیایی و سمی می‌شوند و عرصه ی حیات را برای انسانها، و موجودات دیگر تنگ می‌کند. امروزه شاید به دلیل حمل و نقل زیاد نفت و مشتقات آن امکان آلودگی آب و خاک زیاد است. این آلودگی ممکن است تصادفی بوده و یا عملاً آلاینده‌هایی مانند فاضلاب پالایشگاه‌های نفت به خاک افزوده شده و یا بر روی آن تخلیه شود. آلودگی خاک با مواد نفتی اهمیت به سزایی داشته و مقدار کم آن می‌تواند طعم و بوی آب مشروب را نامناسب سازد. اگر در نقطه ای مقداری مواد نفتی بر روی خاک ریزش کرده باشد لازم است از پخش و گسترش آن جلوگیری نموده و اجازه ندهیم سطح بیشتری را آلوده کند زیرا در صورت

نفوذ در خاک و آلوده ساختن اعماق آن، امکان بهسازی و رفع آلودگی از خاک دشوارتر گشته و از سوی دیگر کمبود اکسیژن در اعماق خاک فعالیت میکروارگانیسمها و موجودات زنده ی ضروری را محدود سازد .

۱۵- بهداشت زباله و مواد زاید

موضوع دفع فضولات هنگامی مورد توجه واقع می شود که انسان به صورت اجتماعات به هم پیوسته و در یک مکان زندگی مشترک خویش را آغاز نمود این امر به ویژه بعد از چادر نشینی و ایجاد شهرها ضروری شد. تاریخ اسلام گواه آن است که در دوره پیامبر (ص) و امام علی (ع) گروهی مسؤول جمع آوری زباله ها و خروج آن از شهرها بوده اند. اسلام دستوراتی در مورد توجه به نظافت خانه ها و جمع آوری خاکروبه ها داده است. بر طبق آیات قرآن هر یک از نعمتهای خداداد دارای مقدار معین است و در استفاده از آنها حدی وجود دارد که نبایستی از آن حد فراتر رفت. دنیای امروز که پی به این حقیقت برده سخت به این موضوع توجه کرده و در این زمینه با فنون خاصی از زباله ها بهترین کودها را می سازند و یا از مواد موجود در آن (مثل کاغذ، فلزات و شیشه) ماده خام اولیه برای تهیه کاغذ، شیشه و فلزات مختلف به دست می آورد و یا حتی از فاضلاب ها پس از تصفیه کردن، آب قابل استفاده برای مصارف کشاورزی و غیره تهیه می کند. بازیافت به معنی قابل مصرف کردن مجدد مواد و یا استخراج یک یا چند ماده قابل مصرف از زباله به وسیله فرآیندهای ساده یا پیچیده است. انسان با عمل به بازیافت سعی بر آن دارد تا مواد زاید یک چرخه را قابل مصرف مجدد ساخته و با این عمل علاوه بر صرفه جویی اقتصادی، به امر پاکسازی و حفاظت از منابع و محیط زیست کمک نماید. اهمیت دفع بهداشتی زباله ها هنگامی بر همگان روشن خواهد شد که خطرات ناشی از زباله ها به خوبی شناخته شود. زباله ها نه تنها موجب شیوع بیماریها و زشتی طبیعت می شوند، بلکه می توانند با آلوده کردن آب و خاک و هوا خسارتهای زیست محیطی فراوانی را به بار آورند. به همان اندازه که زباله ها متنوع اند خطرهای ناشی از مواد تشکیل دهنده آنها نیز می تواند متفاوت باشد. عدم بازیافت مواد مفید موجود در زباله ها با توجه به حجم بسیار زیاد زباله، نوعی کفران نعمت و اسراف می باشد به ویژه بر مبنای تکالیف و وظایف الهی متناسب با توانایی انسانها می باشد بر این اساس و با توجه به اینکه در سایه پیشرفت علم و تکنولوژی، امکان بهره برداری از مواد موجود در زباله ها امکان پذیر گردیده، و با توجه به حجم بسیار زیاد زباله ها و جنبه اسلامی جلوگیری از اسراف و کفران نعمت ضرورت ایجاد سیستمهای بازیافت بیش از پیش روشن می گردد .

در مراکز صنعتی به ویژه پالایشگاه ها ضروری است تا واحدی جهت تصفیه و بازیافت آب های آلوده به منظور استفاده ی مجدد آن در برج های خنک کننده که مستقیماً سبب کاهش میزان آب مصرفی خواهد شد احداث شود تا موارد زیر را بازیافت نماید :

- آبهای آلوده به مواد نفتی عملیات پالایش
- آب بارندگی
- فاضلاب های بهداشتی

پس از عملیات تصفیه پساب مواد زیر جدا سازی میشود :

آب، روغن یا مواد نفتی هیدروکربنی، لجن شامل مواد زاید و جامد و... تا از موارد تصفیه شده استفاده بهینه شود.

۱۶- اصل توسعه ی فضای سبز

درخت و درختکاری، سبزه و سر سبزی واژه هایی هستند که همواره از ابتدای آفرینش انسان در مفاهیم دینی مطرح بوده اند. و باغهای بهشت به عنوان پاداش و زیستگاه آغازین و واپسین او در تکوین الهی رقم خورده است. از این رو بشر انس خاصی با طبیعت دارد، دنیا نیز که زیستگاه موقت انسان است، باز از درخت و سبزه دور نبوده و کشاورزی اولین صنعتی است که خداوند پس از هبوط انسان به زمین به وی یاد داده است تا به آبادانی زمین بپردازد. و در حقیقت نماد آبادانی زمین، مراتع، جنگلها، باغها و مزارعی است که به وجود آمده است. خداوند متعال به انسان مأموریت داده است که به آبادانی زمین بپردازد .

۱۷- اجرای پیمانهای زیست محیطی ملی و جهانی

تخریب محیط زیست که در اثر دخالت بشر در طبیعت ایجاد شده مصیبتی جهانی شده است که هیچ یک از کشورهای جهان از عواقب شوم آن بر حذر نخواهند ماند و هیچ کشوری هم به تنهایی قادر به مهار آن نخواهد بود. متوقف کردن این روند فاجعه آمیز تنها زمانی میسر است که همه ی کشورها دست به دست هم داده و با همکاری و همیاری بین المللی، آتشی را که افروخته شده خاموش کنند. تخریب محیط زیست مرز نمی شناسد. آلودگی هوا و مواد سمی از طریق جریان هوا و رودخانه ها و دریاها و غیره از شهری به شهر دیگر و از کشوری به دیگر کشورها منتقل می شود.

بر این اساس کسی که خواهان حمایت و حفاظت از محیط زیست است، بایستی به هم پیوستگی و ارتباط ساختاری محیط زیست و توسعه را هیچ وقت از نظر دور ندارد. از این رو سیاست حفاظت محیط زیست چیزی گسترده تر و فراتر از مرزهای مصنوعی و سیاسی و جغرافیایی و طبیعی کشورها است و اعمال آن نیز بایستی به گونه ای باشد که مسؤولیت پذیری کل جهان را در برگیرد و همه کشورها و آحاد مردم در قبال آن احساس تکلیف و وظیفه نمایند. در یک کلام باید نظام حاکم بر جهان هم در سطح ملی متحول شود و شرایط نوینی ایجاد شود که زندگی سالمتر و سعادتمندتری را برای بشر به ارمغان آورد و در ایجاد این تحول، نه تنها سیاستمداران آینده نگر و خوش فکر بلکه مردم عادی به خصوص «خانواده مسجدی» نیز نقشی عظیم دارند. این تک تک افراد بشر هستند که از تخریب محیط زیست صدمه می بینند و همان ها هم باید برای معکوس کردن این روند به حرکت در آیند. «حکومت ها تنها هنگامی به اقدامات جدی در جهت حفظ محیط زیست دست خواهند زد که مردم خواستار آن شده باشند.»

خداوند نیز در قران بر اجرای پیمانها تأکید فراوان نموده است. در نخستین آیه سوره مائده می خوانیم: «ای کسانی که ایمان آورده اید، به پیمانها و قراردادهایی که منعقد می کنید وفا نمایید.» در سوره نحل نیز آمده است: «هنگامی که پیمان بستید به عهد خدا وفا کنید و هرگز پیمانهای خود را پس از آنکه محکم بستید نقض ننمایید.» نکته‌های مهم این آیه این است که قران در آیه فوق از قراردادهای به عنوان پیمان خدا یاد نموده و متعهدین را یاد آور می شود که با عقد پیمان، گویی با خدا قرارداد نموده اند و پیمان خدا نیز مورد بازخواست خواهد بود. بنابراین و با توجه به اصول ۱۷ گانه پیش گفته، آموزه های اسلامی برای اخلاق زیست محیطی چند راهکار اساسی را مطرح کرده است:

۱- تعدیل غرایز و خواسته های انسان در عرصه ی محیط زیست :

وجود انسان، در بردارنده ی مجموعه ای از سلسله غرایز و تمایلات درونی است که زندگی انسان بر آنها استوار است. اگر روزی این تمایلات از انسان گرفته شود، انگیزه ی حیات از او سلب می گردد و سرانجام نسل وی به نابودی می گراید. ولی این غرایز در صورتی وسیله سعادت و موجب خوشبختی جامعه انسانی است که در به کاربردن آنها، از هر نوع افراط و تفریط خودداری شود و به اصطلاح خواسته های درونی او تعدیل گردد و به طرز صحیحی رهبری شوند .

۲- آموزش و پرورش اخلاق زیست محیطی :

«رفتار» همان نتیجه و کارکرد «اخلاق» است که پس از آموزش و آگاهی صورت می پذیرد و به عبارت دقیقتر، کارهای انسان یک ریشه ی اخلاقی دارد و به همین جهت ما، شناخت و آگاهی و روحیات و صفات افراد را در طرز رفتار آنها جستجو می کنیم. اخلاق زیست محیطی با پشتوانه دینی در عین حال که به ارتباطات انسان با طبیعت معنی می بخشد، این ارتباطات را آرمان ساز، شورانگیز و تعهد آور می نماید. چنین اخلاقی پایه و اساسی برای تعهد و التزام و مسؤولیت است.

۳- ضمانت اجرای قوانین زیست محیطی :

در زندگی روزانه بسیاری عوامل و حوادث موجب ایجاد نوعی عکس العمل در ما می شود که حاصل آنها کوششی فعالانه، ذهنی یا عملی، از جانب ما است. مانند عوامل و حوادثی که سلامت و تعادل جسمانی ما را به خطر می اندازند؛ ما در حالت طبیعی و سلامت فکری نسبت به حفظ سلامت جسمانی خود علاقمند بوده و از هر عاملی که حیات ما را به مخاطره افکندد پرهیز می کنیم. حوادث و پدیده هایی که در تضاد با نظام ارزشها و عقاید ما هستند منبعی دیگر در برانگیختن حس مسؤولیت ما به شمار می روند. قوانین بشری هر قدر هم خوب و صحیح وضع شده باشند از نظر ضمانت اجرا، ما را در بن بست قرار می دهند، تنها قدرت ایمان که شالوده ی آن توجه به خدا و مقررات مذهبی است، بهترین بازرس و ناظری است که می تواند ضمانت اجرای قوانین را به عهده بگیرد. آن اندازه تأثیری که از ایمان به خدا در ریشه کن ساختن عوامل مخرب زیست محیطی و هدایت افراد به راه صلاح و نیکی می توان انتظار داشت از هیچ نوع سازمان و قدرت مادی ساخته نیست.

دعوت مردم به حفظ محیط زیست بدون استمداد از یک ریشه ی مذهبی بی اثر و یا کم اثر خواهد بود. به همین دلیل باید کوشش نمود تا عوامل مخرب زیست محیطی در پرتو ایمان و تقوی ضعیف گردیده و از بین برود.

منابع

- [۱] Author, A., Author, B., and Author, C., ۱۹۹۴. "Article Title". *Journal Name*, ۱(۵), May, pp. ۱-۳.
- [۲] Author, A., ۱۹۸۶. *Book Name*. Publisher Name, Address.
- [۳] Booklet, A., ۱۹۹۴. Booklet title. On the WWW, at <http://www.abc.edu>, May. PDF file.
- [۴] Inbook, A., ed., ۱۹۹۱. *Book title*, ۱st ed., Vol. ۲ of Series Title. Publisher Name, Publisher address, Chap. ۱, pp. ۱-۳. See also URL <http://www.abc.edu>.
- [۵] Incollection, A., ۱۹۹۱. "Article title". In *Collection Title*, A. Editor, ed., ۳rd ed., Vol. ۲ of Series title. Publisher Name, Publisher address, May, Chapter ۱, pp. ۱-۳. See also URL <http://www.abc.edu>.
- [۶] Inproceedings, A., ۱۹۹۱. "Article title". In Proceedings Title, A. Editor and B. Editor, eds., Vol. ۱ of *Series name*, Organization Name, Publisher Name, pp. ۱-۳. Paper number ۱۲۳۴.
- [۷] ASME, ۲۰۰۳. *ASME Manual MS-۴, An ASME Paper*, latest ed. The American Society of Mechanical Engineers, New York. See also URL <http://www.asme.org/pubs/MS4.html>.
- [۸] Mastersthesis, A., ۲۰۰۳. "Thesis Title". MS Thesis, University of Higher Education, Cambridge, MA, May. See also URL <http://www.abc.edu>.
- [۹] Misc, A., ۲۰۰۳. Miscellaneous Title. On the WWW, May. URL <http://www.abc.edu>.
- [۱۰] PhD thesis, A., ۲۰۰۳. "Thesis Title". PhD Thesis, University of Higher Education, Cambridge, MA, May. See also URL <http://www.abc.edu>.
- [۱۱] Proceedings, A., ed., ۱۹۹۱. Volume Title, Vol. ۱ of *Proceedings Series*, Organization Name, Publisher Name. See also URL <http://www.abc.edu>.
- [۱۲] Techreport, A., ۲۰۰۳. Techreport title. Progress report ۱, University of Higher Education, Cambridge, MA, May. See also URL <http://www.abc.edu>.